

מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

והייתה שבת הארץ לכם לאכלה

יחידה מספר 8

ביחידה הקודמת למדנו את משמעות האיסורים "לא תקצור, לא תבצור" (ויקרא כה, ה) בהתחשב בכך שבפסוק הבא רמזו שהקציר והבציר מותרים, שהרי נאמר בו שמוותר לאכול את היבול. ביחידה זו נתמקד בפסוק הזה: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". האם יש מצווה לאכול את הפירות? האם זהו היתר הטומן בחובו גם הגבלות? בכל זאת ועוד נעסוק ביחידה זו.

והייתה שבת הארץ לכם לאכלה

ויקרא פרק כה, ה-ז

את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ: והייתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל:

כאמור, ביחידה הקודמת עסקנו באיסור הקציר והבציר, והיחס בין איסורים אלה לבין היתר אכילת מה שנקצר ונבצר. עתה נעבור לפסוקים הבאים.

לכאורה הפסוקים הבאים מתמקדים בהרחבת הרשימה של הזכאים ליהנות מיבול השביעית: לך ולעבדך ולאמתך וכו'.

בפסוק מודגש: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". לכאורה משמע ממנו שיש גם תוכן חיובי באכילה. חז"ל דורשים את הפסוק בכיוון הפוך (כלומר – הפסוק מורה לנו ממה יש להימנע, ואינו מצווה על פעולה חיובית):

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף נב עמוד ב

לאכלה אמר רחמנא, ולא להפסד

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) ויקרא פרשת בהר דף ע עמוד ב

לאכלה – ולא לסחורה

הדרשות הללו אומרות שכוונת התורה באמרה "לאכלה" נועדה לשלול את האפשרויות האחרות – להרוויח מהפירות או לגרום להפסד.

הרמב"ן הגיה את ספר המצוות של הרמב"ם, וציין שיש מצוות מסוימות שלטענתו הרמב"ם "שכח" למנות. הרמב"ן מעיר שהרמב"ם לא מנה את מצוות "לאכלה":

השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שכחת העשין עשה ג

שאמרה תורה בפירות שביעית: 'והייתה שבת הארץ לכם לאכלה', ודרשו 'לאכלה ולא לסחורה'... ונכפלה זאת המצווה באמרו יתברך: 'ואכלו אביוני עמך'. שלא אמר: 'לאביוני עמך תעזוב אותם', כמו שאמר: 'לעני ולגר תעזוב אותם' בלקט ושכחה. אבל לשון אכילה מזכיר בהם הכתוב בכל מקום. והנה העושה סחורה בהם עובר בעשה

הרמב"ן אומר שמי שמפסיד את הפירות או סוחר בהם עובר באיסור עשה של "לאכלה". ניתן להבין את דבריו בשני אופנים:

א. מי שעובר על אחד האיסורים שמנו חז"ל, סוחר או מפסיד את הפירות, עובר על איסור עשה של "לאכלה".

ב. הרמב"ן סובר שיש מצווה לאכול. מקיימים את המצווה על ידי אכילה, ומבטלים אותה על ידי הפסד או סחורה.

לכאורה מהדיק בפסוק "ואכלו אביוני עמך" משמע כאפשרות השנייה. ניתן להבין שהפסוק מתאר מעשה ותוצאה: מתוך נטישת הקרקע, יאכלו האביונים. אך הרמב"ן מבין שהפסוק אינו מצווה לאפשר לאביונים לאכול, אלא מצווה אותם לאכול. משמע כאפשרות השנייה, שישנה מצווה לאכול את פירות השביעית.

לכאורה יש קושי לפרש את הרמב"ן כאפשרות השנייה, מפני שהמשנה מאפשרת שימוש אחר בפירות שביעית, לכתחילה, במידה והשימוש אינו שימוש של הפסד:

משנה מסכת שביעית פרק ח משנה ב

שביעית ניתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה, לאכול דבר שדרכו לאכול ולסוך דבר שדרכו לסוך, לא יסוך יין וחומץ, אבל סך הוא את השמן. וכן בתרומה ובמעשר שני. קל מהם שביעית שנתנה להדלקת הנר ברם יתכן וחז"ל מיישבים כאן בין שני צדדים של הפסוק:

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף קב עמוד א

אמר קרא: לכם, לכל צרכיכם

בפסוק נאמר "לכם לאכלה". מצד אחד, ישנה מצווה "לאכלה". מצד שני, הפירות ניתנים "לכם". התורה מאפשרת שימוש בפירות באופנים אחרים, לשימושים המקובלים המסייעים לכם.

❖ הרחבות – הרחבה בעזרת הסוגיה במסכת בבא קמא

המהרי"ט אלגזי מסביר את הרמב"ן באופן השני:

מהרי"ט אלגזי מסכת חלה אות ב ס"ק יד

ברירא ליה לרבינו הרמב"ן ז"ל דהא ד'לאכלה ולא לסחורה' או 'ולא לשריפה' הוא מצות עשה, שחייב הכתוב לאכול פירות שביעית ולא לעשות סחורה בהם או להפסידם

אף מדברי המגילת אסתר משמע שמבין שלפי הרמב"ן יש מצווה לאכול את הפירות:

מגילת אסתר - שכחת העשין עשה ג

נראה לי כי מה שלא מנאה הרב [הרמב"ם], הוא לפי שמה שדרשו חכמים: 'לאכלה - ולא לסחורה', אין פירושו שיהא מצוה באכילתם. רק לאכלה הותר לכם, ולא לעשות בהם סחורה. וראיה שאין באכילתם מצוה: ממה ששינונו בפרק ח משביעית: 'שביעית ניתנה לאכילה ושתיה וסיכה' כו'. ולא קאמר: 'שביעית מצווה באכילה ושתיה' וכו'.

המגילת אסתר מצביע על שני דיוקים: א. קיומן של אפשרויות שימוש אחרות, שאינן אכילה ושתיה. ב. פירות השביעית ניתנו לאכילה ושתיה. לא שיש מצווה לאכול או לשתות אותם. משמע מדבריו שהרמב"ם סובר שישנה רק שלילה – איסור להפסיד את הפירות או לסחור בהם. אין צד של מצווה חיובית לאכול את פירות השביעית. המגילת אסתר אומר שהרמב"ן חולק על כך. לכאורה משמע שמבין שהרמב"ן סובר שישנה מצווה חיובית באכילה.

ברם, בהמשך דבריו משמע אחרת:

ומה שאמר עוד שהיא מצוה ממה שאמר העושה בהם סחורה עובר בעשה, ואם כן הוי לאו הבא מכלל עשה שהוא עשה, כבר פירשתי במצוה הקודמת לזו פירוש זה המאמר בכל מקום ואיני צריך לכפלו

נעיין במצווה הקודמת:

מגילת אסתר שכחת העשין עשה ב

בכל מקום שאמרו בגמרא לאו הבא מכלל עשה עשה אין רצונם שהעשה יהיה מצות עשה רק שאין לוקין על הלאו ההוא לפי שדינה הוא כעובר על מצות עשה שמכין אותו עד שתצא נפשו

כלומר, המגילת אסתר מסביר שהרמב"ם סובר שבכל מקום שנאמר "לאו הבא מכלל עשה עשה", זה נועד ללמדנו שאין מלקות על איסור זה. אין זה אומר שיש למנות את העשה כמצווה. אם הרמב"ן סובר שלא הבא מכלל עשה זו מצוות עשה, הרי שלא תהיה ראייה שהרמב"ן סובר כי יש מצווה חיובית לאכול את פירות השביעית. כוונתו תהיה שיש מצוות עשה לא להשחית ולא למכור את פירות השביעית, בלבד.

הרמב"ם שחר את איסור הפסד הפירות עם הפסוק של "לאכלה" באופן שונה:

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת שביעית פרק ד משנה י

אסור לקצוץ האילנות בשנה שביעית אם התחילו להוציא פירותיהן, מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם

מהרמב"ם נשמע שהמוקד של הפסוק והדרשה הוא "לכם לאכלה". הפירות הם של הכלל, לכן אסור לאדם הפרטי לפגוע בהם, כפי שמסביר התוספות יום טוב. ברם, הוא חולק עליו:

תוספות יום טוב מסכת שביעית פרק ד משנה י

נראה בעיני שהרמב"ם בפירושו לא נתכוון אלא לתת טעם על דרשה דלאכלה ולא להפסד¹, ואמר שהוא מפני גזל הרבים... ומכל מקום לכאורה אין צריך לטעמו, אלא כך היתה מצות השביעית, שלא להפסיד פירותיה, אבל יהיו הפירות חשובים, ולא נפסדים

הגרז"ן מחדד את הגדרת הרמב"ם:

הרב זלמן נחמיה גולדברג - מוריה קעד - עמוד קסו

נראה שהרמב"ם מפרש שזה שאסור להפסיד פירות שביעית, משום שנאמר: 'לאכלה', לא באה התורה לאסור פירות שביעית, אלא מאחר שהתורה הפקירה פירות שביעית, ואמרה: 'והיה לכם לאכלה' - לכל ישראל, לא הפקירה תורה לכל אחד אלא שיקח לאכול, אבל אין רשות לקחת שלא לשם אכילה, כגון להפסיד או לסחורה, שכל שלוקח לא לאכילה הרי הוא גוזל את הרבים

כלומר, אחרי שהתורה אומרת שפירות השביעית מופקרים, לכאורה אין מניעה להתייחס אליהם כהפקר: לפגוע בהם, למכור אותם, וכדו'. על כך הדגישה התורה - הפירות הם "לכם" - מופקרים לכם, אך "לאכלה" - כלומר, ההפקר מותנה בכך שיהיה שימוש רגיל של הפירות, כלומר לאוכלם.

לפי קריאה זו, עולה מחלוקת בין הרמב"ם והרמב"ן¹ במהות הדרשה:

הרמב"ן מבין שנאמר "לאכלה". מכיוון שצריכים לאכול, ממילא אסור להפסיד את הפירות או לסחור בהם.

הרמב"ם מבין שהפסוק אומר "לכם לאכלה". מכיוון שיש לכולם זכות באכילת הפירות, ממילא אסור לאדם לפגוע בהם, מפני שהוא פוגע בזכות הכלל בפירות.

כלומר: לפי הרמב"ן "לאכלה" אומר שיש עניין לאכול את הפירות. ממילא המונע זאת עובר בעשה. לפי הרמב"ם "לכם לאכלה" מגדיר את הבעלות על הפירות. מכיוון שהפירות "לכם", אבל "לאכלה" - הבעלות מוגבלת, ומי שפוגע בבעלות עובר בעשה, שכן חצה את גבול הבעלות המוגדרת שלו.

מעקרונות הקק"ל: הפקרת היבול לכל

הרב זלמן נחמיה גולדברג (הגרז"ן) זצ"ל מלמד אותנו כי כשהתורה מצווה: והייתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל:

לומדים מכך כי הפירות מיועדים לאכילה של כולם כל חלקי החברה וגם בעלי החיים. מעצם ההגדרה הזאת נובע שאסור לסחור ביבול. מעבר לכך: התורה אוסרת על הנהגה שלא לקחת מעבר לדרוש לו ולמשפחתו בזמן הלקיטה, וכמובן לא לבזבז ו/או לגרום הפסד ליבול שאחרים יכולים ליהנות ממנו.

היחס לפירות השביעית הוא כיחס לרכוש משותף. לכולם יש חלק בו, אבל כל אחד מהשותפים חייב להתחשב בצרכיהם של האחרים, ולהתייחס אל הפירות שהוא מקבל כמי שמקבל מהקופה הציבורית. אמנם הפירות מופקרים, ומותר לזכות מן ההפקר, אך מי שלוקח מעבר למה שינוצל כראוי פוגע בזכויותיהם של האחרים. מכאן נלמד עקרון נוסף של קק"ל, הרצון לפתח חייב לקחת בחשבון את ההשפעות שיהיו לפיתוח על העתיד, לפתח במידה הנכונה תוך גרימת נזק מינימלי.

ברם, רוב הפרשנים מסבירים שהרמב"ן אינו מתכוון שישנה מצווה לאכול את הפירות:

חזון איש שביעית סימן יד אות י

אין חיוב לעולם לאכול פירות שביעית שאינן כשֶׁלָמִים שיהא מצוה באכילתן...

¹ רבים מן האחרונים ביארו את הרמב"ן כאפשרות הראשונה שהצענו. שכוונתו היא רק שכאשר מפסיד את הפירות או מוכר אותם, עובר על "לאכלה", אך אין מצווה באכילה. בהמשך היחידה נזכיר את הרמב"ן רק בשיטת המגילת אסתר, מכיוון שזו הדעה המחודשת פה.

כוונת רמב"ן דאיסור סחורה הוא ממנין עשין כמבואר בדבריו ז"ל, אבל אין עשה באכילתן. ואילו צריך ראיות שיש מצוה באכילתן לא היה מספיק מה דמצינו איסור סחורה, דסחורה אינה מבטלת אכילתן, שהרי הלוקח יאכלם? אלא מפני שאין מצוה באכילתן ולא שייך למחשבה לעשה העמיד הרמב"ן את איסור סחורה במנין העשין

החזו"א אומר שכוונת הרמב"ן היא למנות את "לאכלה" כאיסור עשה: אסור להשתמש בפירות כשלך, אלא עליך לאכול אותם. אין מצווה באכילה, יש רק איסור לנצל באופן שונה.

מנחת אשר שביעית - עמוד לג

ובכוונת הרמב"ן דנחלקו בו האחרונים כמבואר, באמת נראה מלשון הרמב"ן כהבנת החזון איש. דבכל השבעה עשר מצוות עשה שמנה הרמב"ן כנגד שיטת הרמב"ם, פתח הרמב"ן בלשון: "שנצטוינו", מלבד במצוה ג', ובה בלבד פתח בלשון: "שאמרה תורה והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ודרשו ולא לסחורה" וברור לעני"ד דלא כתב שנצטוינו, דאין כאן ציווי חיובי אלא איסור. ועוד, דאין הציווי מפורש בפסוק אלא מדרשה ולכן שינה לשונו

הרב אשר וייס מדייק מניסוח הרמב"ן שאין כאן ציווי לבצע פעולה, אלא התורה הודיעה שהפירות הם "לאכלה", וממילא יש איסור לסחור בהם. אך אין מצווה לאכול את הפירות.

נפקא מינה לקשר בין הלימודים: שיעור איסור סחורה

האם המוקד הוא איסור סחורה או חיוב אכילה? גם אם נאמר שאין מצווה באכילת הפירות, יתכן והגדרת איסור העשה היא מניעת האכילה הראויה. ולכאורה תהיה נפקא מינה לשאלת כמות האיסור: בעולם איסורי הקניינים, שיעור האיסור הוא שווה פרוטה. בעולם איסורי האכילה, שיעור האיסור הוא כזית. למדנו לעיל שהמהרי"ט אלגזי סובר שלפי הרמב"ן יש מצווה חיובית לאכול פירות שביעית. בהמשך לדבריו הוא אכן מציע זאת:

מהרי"ט אלגזי מסכת חלה אות ב ס"ק יד

לפי האמור, דברירא ליה לרבינו הרמב"ן ז"ל דהא דלאכלה ולא לסחורה' או 'ולא לשריפה' הוא מצות עשה, שחייב הכתוב לאכול פירות שביעית ולא לעשות סחורה בהם או להפסידם. אם כן, יוצא לנו דמאחר דקיימא לן בעלמא דסתם אכילה בכזית, ובין לענין איסור לאו ובין לענין מצות עשה אינו עובר על הלאו ואינו מקיים המצווה כי אם בכזית. הוא הדין הכא דלאכלה' אמר רחמנא, דדווקא בכזית או טפי מכזית הזהיר רחמנא לאכלה ולא להפסד וסחורה, אבל פחות מכזית אינו בכלל מצוות עשה, כמו שהוא בשאר מצוות עשה. דלאכילה כעשה דאכילת מצה וכיוצא

❖ הרחבות – חצי מצווה מן התורה?

ברם, השרידי אש דוחה את הקשר בין הדברים:

שו"ת שרידי אש - חלק ב סימן צ

הרמב"ן שמנה אכילת פירות שביעית במניין המצוות, כוונתו מטעם לאו הבא מכלל עשה 'לאכלה' - ולא להפסד', אבל לא שיש כאן מצות אכילה כמו קדשים ותרומה, ואם כן לא שייך בזה שיעורים שיש במצווה או איסור, והאיסור להפסיד אינו כמו איסור אכילה שיש בו שיעורים, ושפיר חל האיסור אף על פחות מכזית

השרידי אש אומר שאמנם לומדים מהפסוק של "לאכלה" שיש לאכול את הפירות ולא להפסידם, אך אין זה אומר ששיעור איסור ההפסד חל רק על שיעור האכילה. הרב אשר וייס אומר שהדברים תלויים בשאלה אם יש מצווה לאכול את פירות השביעית:

מנחת אשר שביעית עמוד מ

נסתפקו האחרונים אם יש איסור הפסד פירות שביעית פחות מכזית ... ולכאורה זה תלוי אם יש בהם מצות אכילה: דאם מה דכתיב 'לאכלה' מצוה היא, הרי שיעורה בכזית, ומסתבר איפוא דגם הדרשה ד'ולא להפסד' שיעורה בכזית. אבל אם 'לאכלה' אכילת רשות היא, כבר כתב הפרי מגדים בפתיחתו להלכות שחיטה דבאכילת רשות גם כלשהו בכלל

אם אסור להפסיד בכוונה אפילו שיעור קטן ביותר, יש לשים לב לשימושים שונים שמראש נועדו להפסד:

שבת הארץ קונטרס אחרון סעיף כב

ראוי לעורר שאין למלא כוס ההבדלה מיין של שביעית יותר ממידתו לסימן ברכה, שנשפך ומאבד פירות שביעית. וכן בד' כוסות במנהג שפיכת היין דצ"כ עד"ש באח"ב

(ברם, גם שיטה זו מסכימה שאין חובה לנצל את הפרי מעבר לניצולו הרגיל. נעסוק בכך כאשר נעסוק בשיירי פירות שביעית)

נפקא מינה מקבילה: אכילת פירות שטרם הבשילו

המשנה מגבילה את היתר אכילת פירות השביעית עד שיבשילו כראוי:

משנה מסכת שביעית פרק ד משנה ז

מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית? הפגים משיזריחו אוכל בהם פתו בשדה. ביחלו – כונס לתוך ביתו

ר"ש מסכת שביעית פרק ד משנה ז

הפגין - מלשון התאנה חנטה פגיה
משיזריחו - משיתחילו לבשל, מלשון ויזרח לו השמש
אוכל פתו בהן בשדה - אבל ללקט כל התאנה ולהכניס לביתו אינו רשאי עד שיהיו גמורין
ביחלו - אמר רבה בר בר חנה משילבין ראשיהן

מדוע ישנה הגבלה על אכילת הפירות טרם הבשלתם?

רמב"ם על משנה מסכת שביעית פרק ד משנה ז

אמר ה' בשנה השביעית מן השדה תאכלו את תבואתה, ואמרו אינה נאכלת עד שתהיה תבואה, לפיכך אסור לאכלם אלא אם כן ראויים לאכילה. ולכן אמר שיאכל יבולה כמו שדרך בני אדם לאכול יבולם, ודרך בני אדם לאכול מעט מן הפירות כשהן פגים דרך אקראי

הרמב"ם דורש את הפסוק "תאכלו את תבואתה" – מותר לאכול רק בהיותה תבואה. אך הר"ש אומר שאין צורך בדרשה נוספת:

ר"ש מסכת שביעית פרק ד משנה ז

מאימתי אוכלין - משום דדרשינן לאכלה (ויקרא כה) ולא להפסד ואם היה אוכל קודם שיתבשלו היינו להפסד אכילת הפירות לפני שהם בשלים פוגעת בפוטנציאל הרווח שיכול להיות מהפירות. לכן זה אסור, כמו כל שימוש אחר שאינו מנצל את הפוטנציאל שבהנאה מהפרי.
המהר"י קורקוס מסביר שהרמב"ם חולק על כך מבחינה עקרונית:

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ה

דעת רבינו דאזוהי דרשה לא שייכא הכא כלל, כי כיוון שאוכל אותם אינו נקרא הפסד

הרמב"ם אומר שאם אוכל את הפירות, זה לא יכול להיחשב להפסד. הר"ש סובר שיש להתייחס גם להפסד עתידי, ולא רק להפסד הנוכחי. אם האכילה הנוכחית הורסת את הפוטנציאל הטמון בפרי, זהו הפסד. מלשון המהר"י ט משמע שהרמב"ם מסכים עקרונית שאסור להרוס את פוטנציאל האכילה הטמון בפרי. הוא חולק רק על השאלה אם לפני היותו ראוי לאכילה נכון לקרוא לו "פרי":

שו"ת מהרי"ט חלק א סימן פג

כל שאינו עכשיו ראוי לאכילה לא קרינן ביה: 'לאכלה - ולא להפסד', דקרא לא מיירי אלא כשהוא ראוי לאכילה. והא דאין אוכלין פגין קודם שביחלו דרשינן בספרי: 'תאכלו את תבואתה - אינה נאכלת עד שתעשה תבואה', אבל לצורך אחר כל שעדיין אינם ראויים לאכילה מותר

לפי המהר"י קורקוס, אי אפשר לומר שאכילה היא הפסד. בהמשך נלמד שאסור להכין כל מאכל מפירות שביעית. לדבריו צריכים לומר שיש הבדל בין אכילת פרי שכרגע אין לו פוטנציאל מוצלח יותר, ופרי שבמצבו הנוכחי ניתן לאכול אותו אכילה טובה יותר.
מדברי המהר"י ט משמע שבהחלט יתכן להרוס פוטנציאל עתידי (בהתאם להלכות שנלמד בהמשך, כאמור). יש צורך בדרשה נוספת ללמדנו שגם זה כלול באיסור ההפסד.

כלומר: לפי המהר"י קורקוס משמע שמצד הפסד הפירות אין שום בעיה לאכול את הפירות לפני הבשלתם. איסור אכילת הפירות טרם הבשלתם הוא איסור העומד בפני עצמו. לפי המהרי"ט יתכן והלימוד בא להרחיב את איסור ההפסד שיחול גם על הפירות לפני הבשלתם.

החזון איש פוסק כר"ש, ואף גזר מכך נפקא מינה:

חזון איש שביעית סימן יט אות כז

נראה דהיינו דאסור ללקטו מן האילן, אבל אם נשר או שכבר תלשו מותר לאכלו, אף שאין דרכו בכך מכל מקום אין זה הפסד, דכי אסרת ליה כל שכן דאזיל להפסד

כאמור, מהמהר"י קורקוס משמע שאיסור אכילת הפירות לפני הבשלתם הוא איסור העומד בפני עצמו. אם יש איסור עקרוני לאכול את התבואה לפני שהיא מבשילה, אין זה משנה אם האפשרות השנייה היא שהפירות יופסדו. אך אם איסור האכילה לפני ההבשלה נובע מהפגיעה בפוטנציאל האכילה הטמון בפירות (כפי שעולה מהר"ש והמהרי"ט), אחרי שהפירות נשרו מהעץ הפוטנציאל רק ילך וירד, על כן יש לאכלם בהקדם.

בגמרא נאמר שלוקים על אכילת פירות שביעית לפני הבשלתם!

תלמוד בבלי מסכת יומא דף פו עמוד ב

שתי נשים שלקו בבית דין, אחת קלקלה ואחת אכלה פגי שביעית, אמרה להן אותה שאכלה פגי שביעית: בבקשה מכם, הודיעו על מה היא לוקה, שלא יאמרו על מה שזו לוקה זו לוקה. הביאו פגי שביעית ותלו בצוארה, והיו מכריזין לפניו ואומרים: על עסקי שביעית היא לוקה

רש"י מסכת יומא דף פו עמוד ב

פגי שביעית - תאנים שלא בישלו כל צרכן, ורחמנא אמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה (ויקרא כה) לאכלה ולא הפסד

הרשב"ץ מציע להוכיח מכך את שיטת הרמב"ן:

זהר הרקיע² (לרשב"ץ) עשה סו

הרמב"ן הוסיף מצווה אחרת בזה, והיא האכילה לפירות שביעית, מאמרו "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה" וכן מצאתי אני סעד לזה במה שאמר ביומא (פו) במשל לשתי נשים שלוקות בבית הדין ... ועברה על מה שכתוב "לאכלה", ואין זו אכילה

שימו לב שגם את דברי הרשב"ץ ניתן להבין בשני אופנים:

- א. ישנה מצווה לאכול את פירות השביעית (כמו שכתב המגילת אסתר).
- ב. עשה "לאכלה" אינו אומר שיש מצווה חיובית לאכול את הפירות, אך הוא גם לא מהווה הגדרה בעלתית על הפירות, כדברי הרמב"ם. עשה "לאכלה" טומן בחובו איסור ממש להפסיד את הפירות. כך או כך, לא ברור מדוע לוקים על איסור עשה. היו שביארו שהמלקות הללו אינם מן התורה:

שו"ת הריב"ש סימן פז

והפגין אסורין עד שיגיעו לעונת המעשרות, מדכתיב בקרא: 'תאכלו את תבואתה', עד שתהא תבואה, כדאיתא בתורת כהנים. וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל (שמיטה ה, טו). ומכל מקום אין בו מלקות מדאורייתא, דהא לית בהו לאו מיוחד; ולוקה שאמרו, רוצה לומר מכות מרדות דרבנן

אך הרב ירוחם פישל פערלא מציע פירוש אחר:

ביאור על ספר המצוות לרס"ג - עשין עשה סא

היה נראה לי לומר בזה לדעת רבינו הגאון ז"ל {הרמב"ם} דהא דממעטינן מ'לאכלה' ולא לסחורה וכיוצא בזה אינו לאו הבא מכלל עשה, או עשה בפני עצמו, אלא קאי אלאו דלא תקצור ולא תבצור. לומר: דלא אמרתי לך לא תקצור ולא תבצור אלא לסחורה ולשאר דברים, אבל לאכלה מותר ... דלאכלה הוא דשרי רחמנא לקצור ולבצור מן המופקר, ולא לשאר דברים. וכל שעשה בהן דבר שאינו בכלל אכילה עבר למפרע בלאו דלא תקצור ... ומעתה לפי זה ניחא שפיר ברייתא דיומא שם, דשפיר איכא מלקות על אכילת פגי שביעית, משום לאו דלא תבצור. כיון דבפגין שאינן ראויין לא קרינן בהו 'לאכלה'. ואף על גב דודאי כל היכא דאיהו גופיה לא קצר ולא בצר ליכא

² זהר הרקיע של הרשב"ץ הוא ספר המבוסס על פיוט של אבן גבירול, המונה את תרי"ג המצוות. הרשב"ץ מציין את המצוות, מקורן וגבולותיהם.

מלקות על האכילה, מכל מקום איסורא דאורייתא עביד בהכי, כיון דעל ידי כך גורם שתהיה למפרע הקצירה או הבצירה באיסור לאו

הגרי"פ פערלא מסיק את ההיפך הגמור! בין אם נבין שהרמב"ן סובר שיש מצווה לאכול את פירות השביעית, ובין אם כוונתו היא ש"לאכלה" רומז לאיסור לגרום להפסד הפירות, נותרת השאלה: מדוע הרמב"ם לא מנה את המצווה כאיסור בפני עצמו?

עד כה, הנחנו ש"לאכלה" רומז לאיסור באופן כלשהו, שאינו מצדיק את מנייתו כמצווה (או בגלל שאין מצווה בלאו הבא מכלל עשה, או שהרמב"ם סובר ש"לאכלה" מגדיר את רמת הבעלות על הפירות, ואיננו מתכוון למצווה). הרב פערלא משיב אחרת: ביחידה הקודמת עסקנו ביחס בין איסור קצירה ובצירה לבין הפסוק "לאכלה". "לאכלה" מלמד שאיסור קצירה ובצירה אינו מוחלט. ביחידה הקודמת התמקדנו בקולא שבכך: בהכרח ישנם מצבים בהם מותר לקצור ולבצור, אחרת כיצד יתקיים "לאכלה"?

הגרי"פ פערלא מתמקד בצד השני של המטבע הזו. "לאכלה" איננו מצווה. אין מצווה לאכול. דרשות חז"ל על הפסוק "לאכלה" מלמדות את גבולות היתר הקצירה והבצירה. מי שקוצר ובוצר אך מקיים את "לאכלה" אינו עובר על איסור קצירה או בצירה. אך מי שאינו מקיים את "לאכלה" כראוי, עובר על איסור "לא תקצור, לא תבצור"! הרמב"ם אינו מונה את "לאכלה" כמצווה בפני עצמה מפני שהיא רק גבול איסור קצירה ובצירה. אם כך, אומר הגרי"פ פערלא, הסוגיה ביומא דווקא מסתדרת יותר לפי שיטת הרמב"ם! לפי הרמב"ן, על מה תלקה האישה הזאת? היא בסך הכל עברה על עשה. לפי הרמב"ם זה מובן: כאשר היא לא אכלה כראוי, היא לוקה משום "לא תקצור"!

נפקא מינה מקבילה: אכילת אוכל מרקיב

בירושלמי על המשנה הזו מבואר גבול חובת האכילה:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ח הלכה ב

כיצד לוכל {=לאכול} דבר שדרכו לוכל? אין מחייבין אותו לוכל: לא פת שעיפשה, ולא קניבת ירק, ולא תבשיל שנתקלקל צורתו וכן הוא שביקש לוכל תרדין חיין, או לכוס חיטין חיות, אין שומעין לו

בירושלמי מוצגים שני צדדים: אין חיוב לאכול פת שעיפשה וכדו', ומצד שני אין שומעין לו, כלומר – לא מאפשרים לו, לאכול תרד וחטים חיים. האם הנושא הוא מהן גבולות החיוב, או מה מותר לאכול? נחدد:

לפי הרמב"ן יש מצווה לאכול את פירות השביעית. לכאורה לפי הנחה זו, יתכן והירושלמי שואל מהן גבולות המצווה.

גם לפי קריאה פחות קיצונית ברמב"ן, הוא ודאי סובר ש"לאכלה" אומר שאסור להשחית את הפרי, אלא יש לאכול. אם כך, לכאורה הירושלמי מברר אם מותר להשחית פרי שגם כך מתחיל להתעפש.

לפי הרמב"ם, "לכם לאכלה" רק מגדיר את גבולות הבעלות על הפרי. יש לאכול, אחרת באיזו זכות לקחת את הפרי? יתכן ולפי קריאה זו, הירושלמי מברר: אם משהו מתחיל להתעפש אצלי, האם מוטל עלי להציל את עצמי מכך שיתברר למפרע שלקחתי מעבר למה שאני עומד לאכול?

ובהבנתו של הגרי"פ פערלא: האם מוטל עלי לייצר הצדקה לקציר התבואה, גם כאשר הפת כבר מגיעה לידי עיפוש? וכן האם מוטל עלי לאכול את קניבת הירק כדי להצדיק את הקטיפי?

ערוך השלחן מבין שהירושלמי דן בשאלת גבולות מצוות האכילה:

ערוך השולחן העתיד שמיטה סימן כד אות ו

הכוונה שלא נאמר דהא דאמרה תורה 'לאכלה' זהו מצות עשה של חיוב שאתה מחוייב לאכלם ואף על פי שאינו ערב לחיכך, קמשמע לן דאינה מצוה, אלא היתר לאכלם, ולכן אם לא ינעם לחיכך – לא תאכלם

הירושלמי אומר שיש הווה אמינא שישנה חובה לאכול את הפירות, גם אם הם אינם ערבים לחיך. המסקנה היא שאין חובה שכזו.

נשים לב: ניתן לנסח את הדברים בשני דרכים: א. ישנה מצווה, אך המצווה לא חלה על אוכל מעופש. ב. מכיוון שבעצם אין מצווה, אין חובה לאכול אם האוכל לא טעים.

ערוך השולחן בוחר בניסוח השני. לכאורה הוא מנסח כך כדי לדחות את האפשרות שהירושלמי מסתדר עם דברי הרמב"ן. לשיטתו, ההווה אמינא של הירושלמי היא דברי הרמב"ן, ומסקנת הירושלמי היא שיטת הרמב"ם!

המגילת אסתר רואה בדברי הירושלמי ראייה לשיטת הרמב"ן. מכיוון שהוא מגן על שיטת הרמב"ם, הוא מסביר שאין זו כוונת הירושלמי:

מגילת אסתר שכחת העשין - עשה ג

ואל תשתבש במה שאמר בגמרא ירושלמי בזה הפירוש על זאת המשנה בהלכה ב' כיצד לאכול דבר שדרכו לאכול? אין מחייבים אותו לאכול לא פת שעפשה ולא קניבת ירק ולא תבשיל שנתקלקל צורתו, כי נראה מכאן שדווקא אלו הדברים שנתקלקלו אין מחייבין אותו לאכלם, אבל מה שהוא מתוקן וטוב חייב לאכול זה אינו

כי מה שאמרו באלו שאין מחייבין אותו לאכול הוא משום דסלקא דעתך אמינא דחייב לאכלם למען לא יפסדו, שהתורה אמרה לאכלה ולא להפסד, קמשמע לן שאינו חייב לאכלם, מאחר שאינם ראויים לאכילה, ובהיותם ראויים, פשיטא כי אינו חייב גם כן לאכלם, שהרי אין כאן חשש שמא יפסדו מאחר שהם טובים

המגילת אסתר מזהה שלפי הרמב"ן יש מצווה לאכול את האוכל, ולכן יש חידוש בכך שאין חובה לאכול אוכל מעופש. לפי הרמב"ם הירושלמי עוסק בשאלת הצלה מקלקול, ולא בחובה לאכול את פירות השביעית (מכיוון שאין חובה שכזו). הירושלמי מלמד אותנו שאין חובה לאכול את מה שקדוש בקדושת שביעית המתחיל להתעפש בכדי למנוע את העיפוש. הכוונה איננה שאם הפת איננה מעופשת יש חיוב, אלא אפילו אם הימנעות מאכילה תוביל לקלקול המאכל, אין אחריות שכזו עליו.

מעניין לשים לב למשפט האחרון בדבריו. מדוע אין חובה לאכול את האוכל טרם יתעפש? מכיוון שכרגע מצבו שפיר. משמע קצת שהמגילת אסתר אינו דוחה את הסברא הזו מבחינה עקרונית. עקרונית מוטל על האדם למנוע את העיפוש. אך כל עוד הפרי טרי, לא מוטל עליו לדאוג לעתיד. ואחרי שהתחיל להתקלקל, לא מוטל עליו לאכול את הפירות בסבל.

הרב משה קליערס מגדיר מה אסור מן התורה ומה מדרבנן, ולאור זאת מבאר את הירושלמי:

תורת הארץ פרק ח סעיף קטן כו - דף קעה עמוד ב

נראה דדווקא המפסיד הפירות לגמרי, כגון ששורפן וכדומה אסור מהתורה, אבל היכא דאינו מפסידם לגמרי, רק שיותר טוב לאוכלן כן והוא אוכלו באופן אחר וכדומה, נראה דאינו אסור אלא מדרבנן כיון דאינו מפסידם לגמרי, ועל כל פנים הוא אוכל זה, יש לומר דהוי לאכלה, ורק רבנן גזרו גזירה שלא יבואו להפסיד פירות שביעית והיכא דאינם ראויין לאכילה באופן זה הוי כמפסידן לגמרי, ואף דיאכלם כך, אסור זה מהתורה. ולפי זה לאו כל הדברים שווים בזה

... הכוונה היא שאין אוסרים לו להפסיד זה, שאם נאסר לו להפסידו, יאכל זה מפני שחש על זה שלא ילך לאיבוד, ולא יהיה לו שום הנאה, ומיירי בראוי לאדם עדיין על ידי הדחק

תורת הארץ מזכיר לנו שעלו ברקע לדברים שני סוגי "לאכלה ולא להפסד": להפסיד את הפירות, ולנצל אותם באופן פחות מאידיאלי.

מדוע אסור לאכול את הפירות באופן פחות מאידיאלי? בהמשך נעמוד על כך יותר, לעת עתה ניתן לומר שזה מתאים לדברי הרמב"ם: הפירות ניתנו לנו בתנאי שנצל אותם, ניצול פחות מכך אינו מצדיק את הבעלות שלקחנו על הפירות.

תורת הארץ אומר שרק הסוג הראשון, פגיעה בפירות ממש, אסור מן התורה. ניצול של הפירות באופן פחות מאידיאלי אסור מדרבנן בלבד.

ברם, צריכים לשים לב: אכילת האוכל באופן שאינו ראוי לאכילה היא השמדת הפירות ללא ניצול ראוי שלהם. יש הבדל בין אכילת האוכל באופן המנצל את הפרי, אך פחות מאידיאלי, לבין אכילה שפשוט איננה ראויה.

מהו הדין של הפירות שהתעפשו? אין שום דרך ליהנות מהם. אבל אם אדם יודע שהוא אמור לנסות ליהנות מהם, הוא עלול לאכול אותם. לכן מתירים לו להשמיד אותם!

שימו לב שתורת הארץ הולך צעד הלאה: הוא אומר שכוונת הירושלמי איננה רק להתיר להימנע מאכילת הפירות. הוא אומר שמותר גם להפסיד את האוכל הזה, למרות שהוא עדיין אכיל (על ידי הדחק).

עד כה, האחרונים הבינו שהירושלמי עונה על השאלה אם יש חובה לאכול את הפירות. התשובה היא שאין חובה לאכול (ויתכן ואף מותר להשמיד את הפירות). החזון איש מחבר את לשון תחילת המימרא עם סופה, ומבין שכוונתה שאסור לאכול את הפת בכל המצבים הללו:

חזון איש שביעית יד אות ד

ונראה דאסור לאכול פת שעייפשה, דחשיב הפסד, וכיון שראוי לבהמה אסור בהפסד. והא דלא אמר שיאם בא לאכול אין שומעין לוי כדאמר בתרדין חין מפני שדברו חכמים בהווה

בעוד שהאחרונים הקודמים הבינו שהמוקד בירושלמי הוא מה האדם מוכרח לאכול, החזון איש מבאר שהנושא הוא שאסור לאדם לאכול את האוכל בצורה הזו. הוא מוסיף ומבאר מדוע חכמים נקטו בלשון זו. לכאורה דבר זה מתאים להסבר שלמדנו בדברי הרמב"ם בתחילת היחידה: אסור להפסיד את הפירות מפני שזה פוגע בזכויותיהם של האחרים בפירות. לכן גם אסור לאכול פת מעופשת, מפני שהוא מנשל את זכות הבהמות בפת.

מעניין הוא שהחזון איש קרוב יותר לדין של תורת הארץ והמגילת אסתר: השאלה היא מהן גבולות איסור ההפסד. אלא שהוא טוען את ההיפך: מכיוון שישנה חובה לאכול את האוכל בצורה איכותית, אכילת האוכל המקולקל הוא ההפסד. בסוף דבריו משמע שהבעיה בכך היא שהוא מנשל את הבהמות מהאוכל הראוי להן: מדוע שיאכל אוכל שלא יהנה ממנו, כאשר עבור שורו וחמורו תהיה זו סעודת מלכים? שוב נשמע כדברי הרמב"ם: אסור לאכול את האוכל בצורה פחות שלמה מפני שבכך גזל את זכות הבהמות על האוכל הזה.

למדנו ארבעה הסברים לירושלמי:

ערוך השולחן: הווה אמינא שיש מצווה לאכול את פירות השביעית. המסקנה היא שאין מצווה שכזו. מגילת אסתר: לפי הרמב"ן הירושלמי מגדיר את גבול מצוות אכילת הפירות. לפי הרמב"ם הירושלמי אומר שאין חובה למנוע את הקלקול של הפירות.

תורת הארץ: חידוש שבכדי להציל אדם מאכילת אוכל שלא יהנה ממנו, מותר לו להשמיד את האוכל!
חזון איש: איסור לאכול אוכל שלא יהנה ממנו, כאשר החיות והבהמות יכולות ליהנות ממנו!

לסיכום:

התורה אומרת "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". האם זהו רק תיאור של התוצאה של נטישת השדות, או שיש מצווה באכילה?

דרשות חז"ל ממוקדות בדברים שאסור לעשות עם הפירות: אסור להפסיד אותם, ואסור לסחור בהם. הרמב"ן (שכחת העשין עשה ג) אומר שיש מצוות עשה "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". מצד אחד, הוא מצטט את דרשות חז"ל, מה שיכול ללמדנו שכוונתו היא רק שיש כאן איסורים שהרמב"ם שכח למנות. מצד שני, הוא מצטט את הפסוק "ואכלו אביוני עמך", ומדייק שמצוות האכילה היא חיובית. החזון איש והרב אשר וייס אומרים שגם הרמב"ם מתכוון שהרמב"ם שכח להזכיר את איסורי העשה, ואינו מתכוון שישנה מצווה חיובית לאכול את פירות השביעית.

המהרי"ט אלגזי אומר שלפי הרמב"ן ישנה חובה לאכול את פירות השביעית.

המגילת אסתר מסביר מדוע הרמב"ם לא מנה את המצווה הזאת. מצד אחד, הוא אומר שלפי הרמב"ם אין מצווה לאכול, אלא רק איסור להשתמש בפירות בצורה שאיננה נכונה. משמע שמבין שלפי הרמב"ן יש מצווה לאכול. מצד שני, בהמשך דבריו הוא אומר שהרמב"ם אינו מונה את המצווה מפני שזה לאו הבא מכלל עשה, שהרמב"ם אינו מונה. יתכן וכוונתו שגם הרמב"ן מסכים שמדובר בלאו הבא מכלל העשה (כלומר, שיש כאן רק איסור להשתמש בפירות בצורה שאיננה נכונה), וגם הרמב"ן מסכים שאין מצווה לאכול את פירות השביעית.

מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות (וכך מבארו הגר"ז"נ) משמע שהאיסורים מבוססים על "לכם לאכלה": הפירות הם של כולכם, לכן אין רשות לפרט לקחת באופן שאינו מנוצל היטב, שהרי גורע בכך את זכות הכלל.

אם כך, תעלה מחלוקת עקרונית בין הרמב"ם והרמב"ן: לפי הרמב"ן "לאכלה" מלמד שיש מצווה לאכול. לפי הרמב"ם, "לכם לאכלה" מלמד שלכולם יש זכות בפירות, ולכן אסור לפגוע בזכויותיהם של האחרים בפירות.

נפקא מינה לקשר בין הלימודים: שיעור איסור סחורה

בהתאם לשיטתו, המהרי"ט אלגזי אומר שאיסורי הפגיעה בפירות וקדושתם נובעים מהמצווה לאכול את הפירות. ממילא, שיעור איסור הסחורה מקביל למצווה – כשם ששיעורם של מצוות הוא בכזית, כך גם איסור הסחורה וההפסד. השרידי אש אומר שגם הרמב"ן מתכוון ללאו הבא מכלל עשה, ולכן האיסור הוא בכל שיעור.

נפקא מינה מקבילה: אכילת פירות שטרם הבשילו

המשנה (שביעית פרק ד משנה ז) אומרת שניתן לקטוף את פירות השביעית רק החל משלב מסוים. הרמב"ם מסביר שנאמר בפסוק "תבואתה", ללמדנו שמותר לקטוף את הפירות רק כאשר הם בגדר "תבואה". הר"ש אומר שאין צורך בדרשה זו: קטיפת הפירות מוקדם מדי זו פגיעה בפירות, ואסורה משום הפסד. מהר"י קורקוס אומר שאם אוכל את הפירות בצורה הטובה ביותר שניתן במצבם הנוכחי, לא יתכן שיהיה איסור הפסד בכך. לכאורה הר"ש סובר שאסור גם לפגוע בפוטנציאל הטמון בפרי. המהרי"ט אומר שהרמב"ם מודה לכך שאסור לפגוע בפוטנציאל הטמון בפרי. אך כרגע הוא אינו פרי, ולכן איסור הפגיעה בו אינו חל. לכן הרמב"ם לומד איסור אכילה נפרד מהפסוק "תבואתה".

יש לציין שבהמשך נלמד משניות בהן נאמר שיש לנצל את הפוטנציאל של הפירות בצורה השלמה ביותר. לכאורה המהרי"ט מסיק מהם שאין חולק שהפוטנציאל של הפירות צריך להיות ממוצה בצורה הטובה ביותר. למהר"י קורקוס צריכים להסביר שהחובה היא לנצל את הפירות בצורה הטובה ביותר בהתאם למצבם הנוכחי, ולא לפי הפוטנציאל העתידי הטמון בהם. פירות שטרם הבשילו אינם יכולים להיות מנוצלים מעבר לרמה מסוימת (למרות שאם יניח להם זמן נוסף על העץ יבשילו יותר ויוכלו להיות מנוצלים בצורה טובה יותר).

החזון איש אומר שאם הפירות כבר נשרו, מותר לאכול אותם, מפני שהם לעולם לא יהיו במצב טוב יותר. יתכן והמהרי"ט קורקוס לא היה מסכים עם הדברים – אם אסור לאכול תבואה שלא הבשילה, בשל גזירת הכתוב העומדת בפני עצמה, אין מקום להתיר את האכילה, גם אם הפירות לא יבשילו בהמשך.

ברם, בגמרא (מסכת יומא דף פו ע"ב) נאמר שלוקים על אכילת פירות לפני הבשלתם. רש"י אומר שלוקים מפני שעבר על הפסוק "לאכלה" ולא להפסד.

הרשב"ץ מציע ללמוד מכך כשיטת הרמב"ן. יש לציין שראיתו רק מוכיחה שיש איסור עשה מהפסוק "לאכלה". אין זה מוכיח בהכרח שיש מצווה לאכול את פירות השביעית. אך הראיה בעייתית בכל מקרה. מדוע לוקים על איסור עשה? הריב"ש אומר שאכן מדובר על מלקות מדרבנן.

אך הגרי"פ פערלא מסביר אחרת. הפסוק "לאכלה" עומד כניגוד לאיסור "לא תקצור". ביחידה הקודמת למדנו על הגבול בין שני אלה – האיסור לקצור כל עוד הקציר לא נעשה למטרת אכילה. הגרי"פ פערלא מסביר שמי שאינו מנצל את הפירות כראוי עובר על איסור הקצירה! כלומר: התורה אומרת שאסור לקצור. לאחר מכן היא אומרת שמותר לאכול. יוצא שמותר לקטוף או לקצור, כל עוד הקציר נעשה למטרת אכילה. מהו דינו של מי שקוטף ומוכר, או קוטף ומפסיד את הפרי? אין צורך באיסור עשה העומד בפני עצמו. האיסור מוכר: הוא עבר על האיסור של "לא תקצור", ולא ניצל את ההיתרים לאיסור זה, ולכן הוא לוקה עליו. אין מלקות על עצם ההפסד. המלקות הן על הלאו הידוע. ולכן הרמב"ם אינו מונה את איסור העשה. אין כאן איסור עשה, אלא רק קריטריונים ללאו הקודם.

נפקא מינה מקבילה: אכילת אוכל מרקיב

בירושלמי (שביעית פרק ח הלכה ב) נאמר שאין מחייבים את האדם לאכול פת שעפשה וכדו'. המגילת אסתר הבין שגמרא זו מוכיחה את שיטת הרמב"ן: אם האוכל היה ראוי לאכילה, היינו מחייבים אותו לאכול. כלומר: יש בכך מצווה.

למדנו ארבע שיטות לבאר את הירושלמי לפי הרמב"ם:

1. ערוך השולחן: אכן זו ההווה אמינא. אך המסקנה היא שאין מצווה שכזו, ולכן אין צורך לאכול אוכל מתעפש.

2. מגילת אסתר: אנו למדים שאין חובה למנוע את קלקול הפירות.
3. תורת הארץ: יותר מכך – מחודש בירושלמי שמותר להפסיד את הפירות המתעפשים.
4. חזון איש: כוונת הירושלמי הפוכה - שאסור לאכול אוכל מתעפש, מפני שהוא פוגע בזכות החיות באוכל זה.

הגדרת "הפסד": הניצול המיטבי

למדנו לעיל את המשנה:

מסכת שביעית פרק ח משנה ב

שביעית ניתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה: לאכול דבר שדרכו לאכול, ולסוך דבר שדרכו לסוך. לא יסוך יין וחומץ, אבל סך הוא את השמן. וכן בתרומה ובמעשר שני קל מהם שביעית שנתנה להדלקת הנר

כאמור, המשנה אומרת כי יש לנצל את פירות השביעית בדרך המיטבית. נראה שהגדרת "מיטבית" היא: כדרך הטובה ביותר שרגילים לנצל אותם. יש בכך גם קולא: אם הדרך המיטבית היא בשימוש בהם להדלקת הנר, זו הדרך הנכונה, והשימוש הזה לגיטימי (דבר שאינו נכון ביחס לתרומות ומעשרות, שיש היתר דווקא לאכלם ולא להשתמש בהם למאור). כך פוסק הרמב"ם (בהלכה ג'), תוך שהוא מכניס את לשון הירושלמי שהחזר לעיל:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ה

הלכה א

פירות שביעית ניתנו לאכילה ולשתייה ולסיכה ולהדלקת הנר ולצביעה, מפי השמועה למדו תהיה אף להדלקת נר ולצבוע בה צבע

הלכה ב

לאכילה ולשתייה כיצד, לאכול דבר שדרכו לאכול, ולשתות דבר שדרכו לשתות, כדין תרומה ומעשר שני

הלכה ג

ולא ישנה פירות מברייתן כדרך שאינו משנה בתרומה ומעשר שני: דבר שדרכו ליאכל חי לא יאכלנו מבושל, ודבר שדרכו להיאכל מבושל אין אוכלין אותו חי. לפיכך אין שולקין אוכלי בהמה, ואינו מטפל לאכול תבשיל שנפסד והפת שעפשה, כדרך שאינו אוכל בתרומה ומעשר

הרמב"ם מפרט מעט: יש דברים שדרך אכילתם האידיאלית היא מבושל, ויש שדרך אכילתם האידיאלית היא לאכלם חי. יש לאכול את פירות השביעית בהתאם לכך.

שימו לב שמלשון הרמב"ם משמע כחזון איש: אין לאכול אוכל מעופש, מפני שאין זו הדרך הסבירה לאכול את האוכל.

עולה, הן מלשון המשנה והן מלשון הרמב"ם, שיש להסיק את גרי הניצול הנכון מהלכות תרומות ומעשרות שם נאמר:

משנה מסכת תרומות פרק יא משנה ג

אין עושין תמרים דבש, ולא תפוחים יין, ולא סתוונות חומץ. ושאר כל הפירות אין משנין אותם מברייתן בתרומה ובמעשר שני, אלא זיתים וענבים בלבד

מדוע אין לעשות מתמרים דבש ותפוחים יין? מדברי הפוסקים עולות שלוש הגדרות:

א. הגדרת השימוש הנפוץ והמקובל

בהמשך לדברינו הקודמים, לכאורה הבעיה במשנה היא שרוב השימוש בתמרים ותפוחים הוא אכילתם כמות שהם. הפקת דבש, יין או חומץ הם שימוש פחות מקובל. ערוך השולחן הולך בדרך זו, ומתלבט על גבולות ההגדרה:

ערוך השולחן העתיד שביעית - סימן כד אות ט

יש להסתפק אם מותר לתת שעורים בשֶׁכֶר בשביעית, וכן לעשות מדגן יין שרף וכיוצא בזה משום דאין לך שינוי מברייתן כזה. או דילמא כיון דדרך העולם בכך, הוה כירק שדרכו לאכול מבושל שמותר לבשלו, ואף על גב דשם אין

דרכו לאכלו חי ואין לאכלו חי, ובכאן אדרבה עיקרון לפת, מכל מקום כיון שדרך העולם בכך, ואי אפשר לעשות שכר ויין שרף באופן אחר מותר... ומה שפירות אחרים אסור לסוחטם כדתנן בתרומות (יא, ג) זהו מפני שאין דרך העולם להוציא מהן משקין, אבל שכר ויין שרף הרי כל העולם עושין כן

לכאורה הוא תוהה מהן גבולות הגדרת השימוש הרגיל. כיום ישנו שימוש די נפוץ בחטים לויסקי ושעורים לבירה. נפוץ, מקובל ונורמלי, אך הוא לא מנצל אחת גבוה במיוחד של אוצרות החיטה והשעורה בעולם. הרב קוק מוכיח כי יש להגביל את גדרי השימוש הנפוץ:

שו"ת משפט כהן סימן פה

כי אם כל שינוי צורה שאינו נהוג על פי רוב, וכן שינוי בתוספתא (תרומות פרק י משנה ה): קטניות של תרומה אין עושין אותן טחינין, ו... ודאי מזדמן הדבר שעושין מהן טחינין, אלא שמסתמא אין זה דרך הרוב, וגם משאר קטניות מצינו לפעמים שעושין פת... ומכל מקום אסור לעשות כן בשל תרומה, והוא הדין בשביעית, משום שינוי מבריינתן, אף על פי שאינו שינוי שמאוכל למשקה

בתוספתא תרומות נאמר שאסור לעשות טחינין (כמו הטחינה שאנו עושים משומשום, כך ניתן לטחון קטניות אחרות ולהגיע לתוצר דומה). הרב קוק מעיר – ודאי שהיו שהכינו מהקטניות טחינה, מדי פעם. התוספתא מלמדת שיש לנהוג לא לפי מגוון אפשרויות ניצול האוכל, אלא לנצל אותו באופן המקובל והנחשב מוצלח ביותר.

מבחינה זו, ודאי שיהיה הבדל בין חומס ושומשום, מהם מקובל מאוד להכין "טחינין", זה נחשב שימוש רווח לפחות במידה שמתמשים בהם שלמים, לעומת זנים אחרים (כמו עדשים) שניתן לטחון, ויש שעושים זאת, אך זהו שימוש זניח יחסית.

גם החזון איש תוהה על גבולות הניצול המקובל, ונראה שמקל יותר מהרב קוק:

חזון איש שביעית סימן פה אות לב

משמע בשבת (דף קמד ע"ב) דכל פירות זולת זיתים וענבים אינן עומדין לסחיטה, ואפילו תותים ורמונים... וכן משמע דאין מתחשבין בדורות עברו. ועל כן אם נשתנה הדבר נשתנה הדין.

ולפי זה יש לומר לדעת הרשב"א³ דמיץ של תפוזי הוי בכלל עומד לסחיטה בזמננו [אם רוב תשמישו בכך דאם הוא מיעוט לא מצינו חילוק בין מיעוט מועט למיעוט מרובה, ואפשר דמיעוט המצוי סגי... ואפשר דכל שרוב בני אדם ניחא להו במשקין כמו בפירי, מקרי עומד לסחיטה, וצ"ע] ואפשר דיש נפקותא בזה לקולא אי מותר לסחטן בשביעית... ובכל זה נראה דאין צריך רובא דעלמא, אלא סגי בזה שנהוג באתרא דידיה... ומיהו צריך שיהא באופן שאם היה כל העולם נמצא בתנאי מקום זה היו גם כן סוחטים

החזון איש מכריע שבכל מקום ניתן להגדיר מה נחשב שימוש "נורמלי". ישנם מקומות בהם השימוש הנורמלי של תפחים הוא לסחיטת מיץ. מדוע במקומות אחרים דבר זה פחות נהוג? או מפני שהזן במקום באחר פחות מתאים, או בגלל שהתפחים אינם גדלים שם באותה הכמות. החזון איש אומר שבמידה ולו תנאי הכמות והאיכות היו שווים בשני המקומות, היו משתמשים בפרי באותו האופן, היה נחשב זה לשימוש סביר ונורמלי. אך אם יש מקום בו אוהבים מאכל מסוים, או שימוש מסוים לפרי, ובשאר העולם מאכל זה אינו מקובל, זה לא נחשב שימוש סביר לפרי.

(ביחידה 62 עמוד 9 מהלכות שבת עסקנו במקורותיו של החזון איש לדיון של השימוש הרגיל בפרי. [לעיון](#) [ביחידה זו לחץ כאן](#).)

ב. בזבז והפסד חלק מהפרי

יתכן ואסור להפיק דבש מהתמרים, או לגרום לתסיסה של התפוחים ופירות אחרים, מכיוון שדברים אלו מפיקים משהו מוצלח מהפרי, אך אינם מנצלים את הפרי כולו.

נפקא מינה בין שתי האפשרויות הללו תהיה בפירות שהשימוש הנפוץ שלהם הוא לדבש, יין או חומץ. לפי האפשרות הראשונה, לכאורה יהיה מותר להשתמש בהם אחרי שזהו עיקר ייעודם. לפי האפשרות השנייה, עיקר הייעוד לא יעזור. כל עוד עיקר הפרי אינו מנוצל, אין היתר לקלקל חלק מהפרי כדי להפיק מחלק אחר שלו.

הרב קוק מסביר ירושלמי שפירושו קשה בדיוק באופן הזה:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ח הלכה ב

³ בהמשך נציג את שיטת התוספות, שהחזון איש סובר שחולק על הרשב"א.

מהו לפטם יין של שביעית? נשמענא מן הדא: קל מהן שביעית, שנתנה להדלקת הנר. הדא אמרה שהוא מותר. והתני אסור? אמר רבי אלעזר: דרבי יהודה היא, דרבי יהודה מתיר מפני שהוא משביחו

הגמרא שואלת אם מותר לפטם את יין השביעית. מוכיחים שמותר, מהדין של הדלקת הנר. אך מביאים גם ברייתא נוספת האומרת שאסור. רבי אלעזר אומר שהמתיר הוא בהכרח רבי יהודה, המתיר מפני שמשביח את היין.

הפרשנים התקשו להסביר את הדיון בסוגיה. הרב קוק מבאר כך:

שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן פה

פירוש הירושלמי שם הוא, שרק ר"י, שמתיר לבשל יין של תרומה מפני שמשביחו, הוא שמתיר לעשות ג"כ את היין יינומלך דהיינו פיטומו, אבל לדידך, דלא משגחינן אשבח, אסור למעט וה"ה דאסור לפטם יין שמשביחו ע"י מיעוטו

פיטום היין עושה שני דברים: משביח את היין, אך ממעט אותו. השאלה של הירושלמי היא אם מותר לוותר על כמות היין בכדי להרוויח איכות? מסקנת הירושלמי היא שזו מחלוקת תנאים. לאור זאת פוסק הרב קוק:

לפי ביאורי בירושלמי תעלה לנו ההלכה, שאם הוא ממעט, אף על פי שהוא משביח, אסור אפילו בגוונא דפיטום, והריקוח של תפוחי הזהב דומה לו, ועל כן הנני יותר נוטה להחמיר בהפירות המועטין שנשתיירו מהמכירה ולנהוג בהן קדושת שביעית. אף על פי שאין זה מוכרח, שהרי יש לומר שדווקא שינוי שמגרע אסור, כמו לבשל דבר שדרכו להיאכל חי, אבל המשבח מותר, אף על פי שאין דרכו על פי רוב, מכל מקום פשטא דמילתא דאיסור בשול היין, שהעידה המשנה שהוא משביחו, משמע שכל שממעט אסור ... ואף על פי שהמשקה מתחסר נכנס הוא בהעיקרים המעורבים, ועל ידי כן אין זה חסרון בכלל, אבל מה שנאבד על ידי האור או הסחיטה לצורך הריקוח הרי זה דומה ממש, ועוד יותר, לבישול יין, שאין השבח שבא אחר כך מוציא מידי איסור הפסד

הרב קוק מצביע על כך שכל הליך שאינו מנצל את הפרי כולו גורם למיעוט, ואסור, גם אם שיפור האיכות משמעותי. הבעיה בבישול יין, סחיטת פירות, הפקת ויסקי ושיכר, עשויה להיות לא מצד שאלו שימושים זניחים; גם אם השימוש נפוץ ביותר, הוא אינו מנצל את פירות השביעית עד תום.

ג. עצם שינוי הפרי הוא בעיית

מלשון הרמב"ם אפשר להעלות אפשרות שלישית:

רמב"ם על משנה מסכת תרומות פרק יא משנה ג

והתמרים אוכל, והדבש משקה, ואסור לו לעשות האוכל משקה אם היה אותו האוכל אוכל של תרומה או של מעשר שני. חוץ מן הענבים והזיתים בלבד, שנאמר בהן "כל חלב דגן תירוש ויצהר". ותירוש הוא היין, ויצהר הוא השמן. וקראם ה' ראשית כמו שקרא את הבכורים ראשית, וחייב בהן תרומה

אמנם היין ושמן זית ייחודיים, אך ביתר הפירות יש נושא אחר: עצם הפיכתם לחומר אחר. כך פוסק ומבאר הרב זילבר את הבעיה:

ברית עולם הלכות שביעית סימן ה סעיף כה

אסור לסחוט תפוחי עץ כדי לשתות המיץ, וכן אסור לעשות מהתמרים שכר ודבש, דזיעה בעלמא הוא, ואינו מברך אלא שהכל, לפיכך חשוב כמפסידה

הערה שם

עיקר הטעם לא לפי שמשנה אותן מברייתן, אלא לפי ששאר המשקין הוי זיעה ואינם כגוף הפרי, ואינו חל עליהם שם תרומה ממש שהמשקה מכל שאר הפירות הוי כזיעה, ולפיכך אין מברכין רק שהכל

הרב זילבר מסביר שביחס להכנת משקאות הקריטריון אינו רק השימוש הנפוץ. המיץ של הפירות אינו נחשב גוף הפרי, ולכן זה מסיר ממנו שם תרומה, מעשר ושביעית.

לפי שיטתו, יש שני סוגי הפסד: שימוש באופן פחות איכותי (כמו בישול מה שמקובל לאכול חי, או אכילתו חי אם מקובל לבשלו), והפיכת הפרי למשקה. עצם הפיכת הפרי למשקה מסירה ממנו שם פרי, וכן שם מעשר. לכן עצם הסחיטה או הפקת הנחלים היא היא הפסד.

כמובן שהחריג לכל זאת הם הזיתים והענבים. התורה עצמה מעידה על כך שארץ ישראל נשתבחה בתירוש (יין) ויצהר (שמן זית).

יתכן והדברים נכונים גם על פירות שביעית. עצם הפקת משקה מהמאכל מסירה שם שביעית. האם הדבר הזה נחשב להפסד?

הגרש"ז אומר שאמנם יתכן וקריטריון זה שייך ביחס לתרומה ומעשר, אך הוא אינו רלוונטי לפירות שביעית:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מו

כתב בסי' אבני מלואים בתשובותיו סי' י"ח דכשמבטל תרומה ברוב חולין הו"ל כאילו הוא מאבדה בידיים, ולכן כתב שם דלבד מזה שהוא עובר אהא דאין מבטלין איסור לכתחלה עובר נמי אעשה דשמרתם את משמרת תרומתי, והיה נראה לפי זה דהוא הדין לפירות שביעית. אמנם שביעית לא קפדינן אלא על הפסד ממש, ולא על הפקעת קדושה. וטעמו של דבר נראה ... דעיקר איסור הפסד לא מחמת קדושה הוא, אלא מסתעף רק מן ההפקר, דכיוון דמהפקירא הוא דקא זכי, לכן לא זכתה לו בהן התורה אלא לאכילה ולא להפסד, אבל לא מצינן בשום מקום שחייבתו תורה לאכלן דוקא בקדושה, מה שאין כן אכילת תרומה, דכעבודת בית המקדש דמי, מוזהרין שפיר לשמור גם על קדושתן

ביחס לתרומות ומעשרות ישנם שני חיובים: ניצול הפירות בצורה המיטבית, ושימור סטטוס הקדושה שלהם. ביחס לפירות שביעית קיימת רק הדרישה הראשונה. הגרש"ז מראה נפקא מינה נוספת: האם מותר לערב את פירות השביעית בתערובת, באופן שהפירות הלכתית בטלים, ולאחר מכן לוודא שהתערובת כולה נאכלת? אסור לעשות זאת לתרומה, מכיוון שבזמן האכילה יש לשמר את סטטוס הקדושה של התרומה. אך הגרש"ז אומר שכל עוד הפירות עצמם אינם נפסדים, אין איסור לבטלם כך.

נפקא מינה נוספת היא טענתו של הרב זילבר. הרב זילבר אומר שאסור לסחוט את הפירות מכיוון שהסחיטה מסירה מהם את קדושת השביעית. הגרש"ז אומר שהסרת קדושה זו איננה אסורה ביחס לפירות שביעית. בכדי להסביר שהאיסור אינו נובע מהסרת הקדושה מהפרי, הגרש"ז מגדיר את איסור ההפסד בצורה שונה, שאיננה קשורה לקדושה, אלא להפקר. בכדי לחדד את דבריו, נזכיר את דברי הרמב"ם שלמדנו בתחילת היחידה:

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת שביעית פרק ד משנה י

אסור לקצוץ האילנות בשנה שביעית אם התחילו להוציא פירותיהן, מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם

הרמב"ם מקשר כאן את איסור הפסד הפירות עם ההפקר. הקב"ה הפקיר את פירות כל הארץ, וכך כולם יכולים לאכול אותם. אך אין לנו זכות לקנות את הפירות לעצמנו לחלוטין. הפירות נתונים לנו רק לאכילה שלמה, בצורה האידיאלית. אם אנו מפסידים את הפירות, מתברר שאנחנו פוגעים בזכותם של האחרים. זה נכון אם גם אם קוצצים ענף שמצמיח פירות, זה נכון אם לא אוכלים את הפרי בצורה שלמה, הן אם לא מסיים את כולו (בכמות), והן אם מנצל אותו בדרך פחות ממיטבית (באיכות).

דברים אלו מחדדים את פסיקת הגרש"ז. הגרש"ז אומר שאין חובה לשמר את קדושת הפירות בזמן האכילה. אסור רק לבזבז את הפירות, בכמות או באיכות. גם אם סחית הפירות מסירה את קדושת השביעית, אין בכך בעיה, כל עוד הפירות אינם מתבזזים (כדברי הרב קוק לעיל):

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מו

ממילא מותר שפיר לפי"ז לסחוט תפוזי וליוון ואשכוליות של שביעית כדי ליהנות מן המשקין היוצאים מהן, אך צריך להזהר שלא לאבד בידיים מה שנשאר עם הפרי. ומיהו איכא לספוקי דאפשר שיהא אסור לסחוט מפני זה שהנשאר עם הפרי נמאס מאכילה לרוב בני אדם

החזון איש אומר שגם אם הקדושה לא סרה מפירות השביעית, לפי חלק מהראשונים עצם הבחירה לאכול את זיעת הפרי, ולא אותו עצמו (בדומה ללשון הרמב"ם לעיל: אסור לעשות מהאוכל משקה) אסורה:

חזון איש שביעית סימן כה אות לב

מיהו לדעת תוספות והרא"ש משמע דאף אי רובן סוחטין חשיב זיעה, ואם כן אסור לסחטן אפילו אם תימצא לומר דשביעית לא פקעה מהן ... מכל מקום חשיב משנה מבריתו, ואף על גב דאוכלי אדם מותרין בצביעה, התם מבער את הפירי בהנאת צביעה אבל הכא בשעת סחיטה מפסיד הפירי ... אמנם נראה דלא חשיב יוצא מהן' אלא בנשמר במלאכתו שלא יכנס כל גוף הפרי בתוך המשקה ... אבל אם ממסמס את כל הפירי לתוך הקערה ולא נשאר רק הקרומין היינו ריסקו כל הפירי ... לא מקרי הפסד ... ולימון עדיף טפי שאין דרכו לאכלו כולו אלא לעולם המיץ שלו עיקר ... והנסחטים מתפוזי וחברותיהם ודאי יש בהם קדושת שביעית ... מכל מקום מדרבנן

❖ הרחבות – בירור מחלוקת התוספות והרשב"א לפי החזון איש

החזון איש אומר כך:

לפי הרשב"א, שימוש בפרי באופן פחות איכותי מהמקובל הוא הפסד של הפרי. כל שימוש מקובל מותר. לפי בעלי התוספות, שינוי הפרי הוא בעייתי (כפי שהוא כותב – גם אם הקדושה איננה פוקעת), מפני שהוא מוותר על גוף הפרי ואוכל את זיעתו בלבד.

גם בעלי התוספות מודים שמותר לסחוט כל פרי שיעודו למשקה (כמו זיתים, ענבים ולימונים), מפני שהיעוד מגדיר שאין כאן שינוי. הלימון לא השתנה כאשר הוא נסחט, הוא בסך הכל לבש את צורתו הסופית. התפוז, לעומת זאת, הגיע לצורתו הסופית בהיותו פרי. סחיטתו היא לבישת צורה חדשה, ואת זה אסור לעשות עם פירות שביעית.

ברם, להלכה החזון איש מכריע כרשב"א. ולכל הפחות, ודאי שהמיץ יהיה קדוש מדרבנן.

לסיכום:

במשנה (שביעית פרק ח משנה ב) וכן ברמב"ם נפסק שיש לאכול את פירות השביעית באופן המנצל אותם בצורה המיטבית. (בלשון הרמב"ם גם משמע כדברי החזון איש, שאין לאכול את האוכל המעופש מפני שאין זו אכילה ראויה).

במשנה במסכת תרומות (פרק יא משנה ג) נאמר שאין לעשות מתמרים דבש ולא מתפוחים יין. מדוע? מהפוסקים העלנו שלוש הגדרות אפשריות:

א. שימושים אלה אינם השימושים הנפוצים והמקובלים.

כך מתלבט ערוך השולחן כיצד להגדיר שימוש נפוץ דיו. הרב קוק מוכיח מאיסור הכנת 'טחינין' שהגדרת השימוש המקובל מאוד צרה. כלומר – למרות שהשימושים האחרים בהחלט נפוצים, צריך שרוב השימוש הרווח יהיה לצורך כך. החזון איש מציע מספר קריטריונים מקלים יותר – מיעוט המצוי? שימוש המקובל על אנשים? מה שאחרים היו עושים בתנאים הנתונים במקום מסוים (כלומר – במקום בו יש המון תפוזים, ודאי שישחטו מיץ, מה שלא בהכרח יהיה נכון במקום בו קשה להשיג תפוזים).

ב. השימושים הללו הורסים חלק מהפרי שבאופן אחר היה ראוי לאכילה.

הרב קוק מבאר שבירושלמי דנים בשאלה אם מותר לפטם יין, כאשר מצד אחד היין משביח, מצד שני יש בזבוז של הכמות. לפי ביאורו שאלה זו היא מחלוקת רבי יהודה וחכמים, ואנו פוסקים כחכמים, שאין הצדקה לוותר על כמות בשביל האיכות. מכאן הוא אומר שיתכן שהפקת משקאות שונים מפירות ותבואה עלולה לפגוע בחלק מהפרי הראוי לאכילה. גם אם הסחיטה נפוצה, וגם אם היא מפיקה תוצר משופר אובייקטיבית, אסור לגרום בזבוז של חלקי הפרי.

ג. הפקת דברים חדשים מהפרי מסירה את הקדושה, וזה עצמו בעייתי.

ביחס לתרומה הרמב"ם מנסח שאסור לעשות מהאוכל משקה. בברית עולם הרב זילבר מסביר שהבעיה היא שזהו פשוט אינו הפרי, וממילא הקדושה סרה. האם הדברים נכונים ביחס לפירות שביעית?

הגרש"ז אומר שלא. למדנו שעיקר הציווי "לאכלה" ולא להפסד הוא ניצול מיטבי של הפרי. אין מצווה לאכול את הפירות בקדושה, לשמר את קדושתם וכו'. הנושא הוא הניצול המיטבי. לכן אין להשוות בין התרומה לבין השביעית (הוא כן מדגיש בסוף דבריו שאסור לבזבז את מעט הפרי שנותר).

החזון איש תולה את הדברים במחלוקת בעלי התוספות והרשב"א. לפי בעלי התוספות שינוי הפרי בעייתי (גם אם הקדושה איננה פוקעת), מפני שהוא מוותר על גוף הפרי, ואוכל את זיעתו בלבד (בדומה לניסוחו של הרמב"ם, שאסור לעשות מהאוכל משקה). ברם, לפירות שמראש מגדלים בשביל המשקה שבהם לא מתייחסים כמאכל, אלא כמשקה בפוטנציאל. לכן לימונים וכדו' אינם נחשבים משתנים בסחיטתם (גם לפי בעלי התוספות).

ברם, הוא פוסק כרשב"א, האומר שכל שימוש בפרי באופן פחות איכותי מהמקובל הוא הפסד. כל שימוש מקובל אחר – מותר.

פסילת הפירות משימושם של חלק מהאנשים

בחלק הקודם למדנו את דברי הגרש"ז, המסביר שאיסור הפסד פירות השביעית איננו נובע מקדושת הפירות, אלא מהבעלות והזכויות הקנייניות שלהם. יתכן וסברא זו משפיעה על סוגיה נוספת:

משנה מסכת שביעית פרק ח משנה ז

אין מבשלין ירק של שביעית בשמן של תרומה, שלא יביאנו לידי פסול, רבי שמעון מתיר

מדוע אסור למזג את קדושת השביעית וקדושת שמן התרומה?

פירוש רבי עובדיה מברטנורא שביעית פרק ח משנה ז

שלא יביאנו - שאם נפסל בשביל שמן של תרומה יישרף הכל, ונמצא גורם לפירות שביעית שלא יאכלו

הברטנורא מסביר שאם מעלים את קדושת השמן של השביעית, במידה וייטמא ייאלצו להפסיד את שמן השביעית. כלומר: על ידי ערבוב השמנים מייצרים סיכון מיותר לשמן השביעית.

הרב אפרים יצחק מפרמיסלה (התקכ"ב - ה'תר"ג, דיין חשוב בגליציה, חיבר פירושים על המשנה בשם "משנה ראשונה", ו"משנה אחרונה") מבאר את המשנה באופן שונה:

משנה ראשונה שביעית פרק ח משנה ז

אפילו לא נפסל, ממעט אכילת שביעית, דמותר לזרים, ועכשיו אוסרה לזרים, כדקתני האי טעמא לענין מעשר שני בתרומה ... אבל בפרק ג דמעשר שני כתבנו דהעיקר גם כאן שבשעה שמבשל אוסרן לזרים

המשנה ראשונה מסביר שיש בעיה נוספת בערבוב התרומה עם השביעית. גם אם הפירות לא ייפסלו, ערבוב זה מונע מחלק מהאוכלוסייה את אכילת הפירות. מדוע זו בעיה?

לכאורה הדברים ממשיכים את דברי הגרש"ז לעיל. אמנם פירות השביעית ניתנו לשימושנו, אך איננו בעלים על הפירות. השימוש שלנו אינו מאפשר לנו למנוע מאכילת "לעבדך ולאמתך ולתושבך הגרים עמך". כמובן שמה שאנו אוכלים בפועל לא ייאלץ על ידי אחרים. אך אם אנו מבשלים תבשיל שמעצם הגדרתו אסור לחלק מהאוכלוסייה, הרי שפגענו בזכות העקרונית של "לעבדך ולאמתך ולתושבך הגרים עמך". חשוב לציין שלפי שני הפירושים, אין מניעה לערבב כמות קטנה של הפירות: סביר שלא ייטמאו כל כך מהר, וכן כל אכילה של אחד פוגעת באכילתו של האחר. אם מכינים כמות לאכילה מיידית, אין דרישה שהכמות הזו תתאים לאכילתם של כולם:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ח הלכה ז

אמר רבי יוסי אשתאלית לאילין דבית רבי ינאי אמרי נהיגין הוינן מבשלין על יד על יד ואוכלין

אגב, הגרש"ז אומר את אותו היסוד על חובת ההפקר: אם לאדם יש כמות קטנה של פירות, אין צורך להפקיר את הפירות ולאחר מכן לזכות בכמות הראויה לו. הוא יכול פשוט מראש לא להפקיר, מכיוון שהוא לא פוגע בזכויותיהם של האחרים:

מעדני ארץ שביעית - סימן ה סעיף ו

נראה לענין דאם יש לו לאדם רק גפן אחד או שנים, כשיעור שהוא מותר לזכות בהם במחובר ולשומרם לעצמו, מסתבר יותר לומר בשיעור מועט כזה ליכא כלל חובת הפקר

❖ הרחבות – האם לפי הרמב"ם היתר בישול כמות מועטת הוא זיעבד בלבד?

המשנה ראשונה מקשר בין הדין הזה, הקיים במעשר שני, והמשנה העוסקת בשביעית. רבי יעקב דוד וילובסקי (ה'תר"ה - ה'תרע"ד, רבה של סלוצק ושל צפת. חיבר מספר ספרים, ביניהם פירוש "בית רידב"ז" על פאת השלחן) אומר שאמנם דבריו נכונים ביחס לתרומות ומעשרות, אך לא ביחס לשביעית:

בית רידב"ז פרק ה סעיף ו

ובאמת הוא שייך דווקא גבי תרומה מה שאין כן בשביעית ... משום דלא שייך מיעוט זמן ומיעוט מקום אלא בדבר שיש מצוות עשה באכילתם כמו תרומה ומעשר שני, דאכילת קדשים אסרינן על מיעוט זמן כדגרסינן במסכת פסחים (דף פט ע"א) משום דקממעט באכילת שלמים, דאילו פסח ליום ולילה, ואילו שלמים לשני ימים ולילה אחד, ושייך זה דווקא במקום דהאכילה מצוות עשה, אבל שביעית לא הוי מצוות עשה באכילת שביעית, אלא לאו הבא מכלל עשה כשמפסיד פירות שביעית - לאכלה ולא להפסד

הרידב"ז סובר שאיסור גרמת מיעוט האוכלים חל רק על דברים שיש מצווה באכילתם. הוא סובר שאין מצווה לאכול פירות שביעית (בניגוד למגילת אסתר שלמדנו בתחילת היחידה), ולפיכך בהכרח יש לפרש את המשנה כדברי הברטנורא.

לפי המשנה ראשונה איסור מיעוט האוכלים מבוסס על הפגיעה בזכות האחרים על פירות השביעית. לפי הברטנורא והרידב"ז אין בעיה כזו. אילו הייתה מצווה לאכול את פירות השביעית היה איסור למעט את אוכליו, אך גם זה לא קיים לשיטתם. לכן הם מבארים שהמשנה חששה שהתרומה תיטמא וממילא פירות השביעית יושלכו.

לסיכום: "לכם לאכלה"

התורה אומרת "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". האם זהו רק תיאור של התוצאה של נטישת השדות, או שיש מצווה באכילה?

דרשות הז"ל ממוקדות בדברים שאסור לעשות עם הפירות: אסור להפסיד אותם, ואסור לסחור בהם. הרמב"ן (שכחת העשין עשה ג) אומר שיש מצוות עשה "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". מצד אחד, הוא מצטט את דרשות הז"ל, מה שיכול ללמדנו שכוונתו היא רק שיש כאן איסורים שהרמב"ם שכח למנות. מצד שני, הוא מצטט את הפסוק "ואכלו אביוני עמך", ומדייק שמצוות האכילה היא חיובית.

החזון איש והרב אשר וייס אומרים שגם הרמב"ם מתכוון שהרמב"ם שכח להזכיר את איסורי העשה, ואינו מתכוון שישנה מצווה חיובית לאכול את פירות השביעית.

המהרי"ט אלגזי אומר שלפי הרמב"ן ישנה חובה לאכול את פירות השביעית.

המגילת אסתר מסביר מדוע הרמב"ם לא מנה את המצווה הזאת. מצד אחד, הוא אומר שלפי הרמב"ם אין מצווה לאכול, אלא רק איסור להשתמש בפירות בצורה שאיננה נכונה. משמע שמבין שלפי הרמב"ן יש מצווה לאכול. מצד שני, בהמשך דבריו הוא אומר שהרמב"ם אינו מונה את המצווה מפני שזה לאו הבא מכלל עשה, שהרמב"ם אינו מונה. יתכן וכוונתו שגם הרמב"ן מסכים שמדובר בלאו הבא מכלל העשה (כלומר, שיש כאן רק איסור להשתמש בפירות בצורה שאיננה נכונה), וגם הרמב"ן מסכים שאין מצווה לאכול את פירות השביעית.

מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות (וכך מבארו הגר"ז"נ) משמע שהאיסורים מבוססים על "לכם לאכלה": הפירות הם של כולכם, לכן אין רשות לפרט לקחת באופן שאינו מנוצל היטב, שהרי גורע בכך את זכות הכלל. אם כך, תעלה מחלוקת עקרונית בין הרמב"ם והרמב"ן: לפי הרמב"ן "לאכלה" מלמד שיש מצווה לאכול. לפי הרמב"ם, "לכם לאכלה" מלמד שלכולם יש זכות בפירות, ולכן אסור לפגוע בזכויותיהם של האחרים בפירות.

נפקא מינה לקשר בין הלימודים: שיעור איסור סחורה

בהתאם לשיטתו, המהרי"ט אלגזי אומר שאיסורי הפגיעה בפירות וקדושתם נובעים מהמצווה לאכול את הפירות. ממילא, שיעור איסור הסחורה מקביל למצווה – כשם ששיעורם של מצוות הוא בכזית, כך גם איסור הסחורה וההפסד. השרידי אש אומר שגם הרמב"ן מתכוון ללאו הבא מכלל עשה, ולכן האיסור הוא בכל שיעור.

נפקא מינה מקבילה: אכילת פירות שטרם הבשילו

המשנה (שביעית פרק ד משנה ז) אומרת שניתן לקטוף את פירות השביעית רק החל משלב מסוים. הרמב"ם מסביר שנאמר בפסוק "תבואתה", ללמדנו שמותר לקטוף את הפירות רק כאשר הם בגדר "תבואה". הר"ש אומר שאין צורך בדרשה זו: קטיפת הפירות מוקדם מדי זו פגיעה בפירות, ואסורה משום הפסד. מהר"י קורקוס אומר שאם אוכל את הפירות בצורה הטובה ביותר שניתן במצבם הנוכחי, לא יתכן שיהיה איסור הפסד בכך. לכאורה הר"ש סובר שאסור גם לפגוע בפוטנציאל הטמון בפרי. המהרי"ט אומר שהרמב"ם מודה לכך שאסור לפגוע בפוטנציאל הטמון בפרי. אך כרגע הוא אינו פרי, ולכן איסור הפגיעה בו אינו חל. לכן הרמב"ם לומד איסור אכילה נפרד מהפסוק "תבואתה".

יש לציין שבהמשך נלמד משניות בהן נאמר שיש לנצל את הפוטנציאל של הפירות בצורה השלמה ביותר. לכאורה המהרי"ט מסיק מהם שאין חולק שהפוטנציאל של הפירות צריך להיות ממוצה בצורה הטובה ביותר. למהר"י קורקוס צריכים להסביר שהחובה היא לנצל את הפירות בצורה הטובה ביותר בהתאם למצבם הנוכחי, ולא לפי הפוטנציאל העתידי הטמון בהם. פירות

שטרם הבשילו אינם יכולים להיות מנוצלים מעבר לרמה מסוימת (למרות שאם יניח להם זמן נוסף על העץ יבשילו יותר ויוכלו להיות מנוצלים בצורה טובה יותר).

החזון איש אומר שאם הפירות כבר נשרו, מותר לאכול אותם, מפני שהם לעולם לא יהיו במצב טוב יותר. יתכן והמהר"י קורקוס לא היה מסכים עם הדברים – אם אסור לאכול תבואה שלא הבשילה, בשל גזירת הכתוב העומדת בפני עצמה, אין מקום להתיר את האכילה, גם אם הפירות לא יבשילו בהמשך.

ברם, בגמרא (מסכת יומא דף פו ע"ב) נאמר שלוקים על אכילת פירות לפני הבשלתם. רש"י אומר שלוקים מפני שעבר על הפסוק "לאכלה" ולא להפסד.

הרשב"ץ מציג ללמוד מכך כשיטת הרמב"ן. יש לציין שראייתו רק מוכיחה שיש איסור עשה מהפסוק "לאכלה". אין זה מוכיח בהכרח שיש מצווה לאכול את פירות השביעית.

אך הראיה בעייתית בכל מקרה. מדוע לוקים על איסור עשה?

הריב"ש אומר שאכן מדובר על מלקות מדרבנן.

אך הגרי"פ פערלא מסביר אחרת. הפסוק "לאכלה" עומד כניגוד לאיסור "לא תקצור". ביחידה הקודמת למדנו על הגבול בין שני אלה – האיסור לקצור כל עוד הקציר לא נעשה למטרת אכילה. הגרי"פ פערלא מסביר שמי שאינו מנצל את הפירות כראוי עובר על איסור הקצירה! כלומר: התורה אומרת שאסור לקצור. לאחר מכן היא אומרת שמותר לאכול. יוצא שמותר לקטוף או לקצור, כל עוד הקציר נעשה למטרת אכילה. מהו דינו של מי שקוטף ומוכר, או קוטף ומפסיד את הפרי? אין צורך באיסור עשה העומד בפני עצמו. האיסור מוכר: הוא עבר על האיסור של "לא תקצור", ולא ניצל את ההיתרים לאיסור זה, ולכן הוא לוקה עליו. אין מלקות על עצם ההפסד. המלקות הן על הלאו הידוע. ולכן הרמב"ם אינו מונה את איסור העשה. אין כאן איסור עשה, אלא רק קריטריונים ללאו הקודם.

נפקא מינה מקבילה: אכילת אוכל מרקיב

בירושלמי (שביעית פרק ה הלכה ב) נאמר שאין מחייבים את האדם לאכול פת שעפשה וכדו'.

המגילת אסתר הבין שגמרא זו מוכיחה את שיטת הרמב"ן: אם האוכל היה ראוי לאכילה, היינו מחייבים אותו לאכול. כלומר: יש בכך מצווה.

למדנו ארבע שיטות לבאר את הירושלמי לפי הרמב"ם:

1. ערוך השולחן: אכן זו ההווה אמינא. אך המסקנה היא שאין מצווה שכזו, ולכן אין צורך לאכול אוכל מתעפש.
2. מגילת אסתר: אנו למדים שאין חובה למנוע את קלקול הפירות.
3. תורת הארץ: יותר מכך – מחודש בירושלמי שמותר להפסיד את הפירות המתעפשים.
4. חזון איש: כוונת הירושלמי הפוכה - שאסור לאכול אוכל מתעפש, מפני שהוא פוגע בזכות החיות באוכל זה.

הגדרת הניצול – השימוש המיטבי

במשנה (שביעית פרק ח משנה ב) וכן ברמב"ם נפסק שיש לאכול את פירות השביעית באופן המנצל אותם בצורה המיטבית. (בלשון הרמב"ם גם משמע כדברי החזון איש, שאין לאכול את האוכל המעופש מפני שאין זו אכילה ראויה).

במשנה במסכת תרומות (פרק יא משנה ג) נאמר שאין לעשות מתמרים דבש ולא מתפוחים יין. מדוע? מהפוסקים העלנו שלוש הגדרות אפשריות:

א. שימושים אלה אינם השימושים הנפוצים והמקובלים.

כך מתלבט ערוך השולחן כיצד להגדיר שימוש נפוץ דיו. הרב קוק מוכיח מאיסור הכנת 'טחינין' שהגדרת השימוש המקובל מאוד צרה. כלומר – למרות שהשימושים האחרים בהחלט נפוצים, צריך שרוב השימוש הרווח יהיה לצורך כך. החזון איש מציג מספר קריטריונים מקלים יותר – מיעוט המצוי? שימוש המקובל על אנשים? מה שאחרים היו עושים בתנאים הנתונים במקום מסוים (כלומר – במקום בו יש המון תפוזים, ודאי שישחטו מיץ, מה שלא בהכרח יהיה נכון במקום בו קשה להשיג תפוזים).

ב. השימושים הללו הורסים חלק מהפרי שבאופן אחר היה ראוי לאכילה.

הרב קוק מבאר שביירושלמי דנים בשאלה אם מותר לפטם יין, כאשר מצד אחד היין משיב, מצד שני יש בזבוז של הכמות. לפי ביאורו שאלה זו היא מחלוקת רבי יהודה וחכמים, ואנו פוסקים כחכמים, שאין הצדקה לוותר על כמות בשביל האיכות.

מכאן הוא אומר שיתכן שהפקת משקאות שונים מפירות ותבואה עלולה לפגוע בחלק מהפרי הראוי לאכילה. גם אם הסחיטה נפוצה, וגם אם היא מפיקה תוצר משופר אובייקטיבית, אסור לגרום בזבז של חלקי הפרי.
ג. הפקת דברים חדשים מהפרי מסירה את הקדושה, וזה עצמו בעייתי.

ביחס לתרומה הרמב"ם מנסח שאסור לעשות מהאוכל משקה. בברית עולם הרב זילבר מסביר שהבעיה היא שזהו פשוט אינו הפרי, וממילא הקדושה סרה. האם הדברים נכונים ביחס לפירות שביעית?
הגרש"ז אומר שלא. למדנו שעיקר הציווי "לאכלה" ולא להפסד הוא ניצול מיטבי של הפרי. אין מצווה לאכול את הפירות בקדושה, לשמר את קדושתם וכו'. הנושא הוא הניצול המיטבי. לכן אין להשוות בין התרומה לבין השביעית (הוא כן מדגיש בסוף דבריו שאסור לבזבז את מעט הפרי שנותר).

החזון איש תולה את הדברים במחלוקת בעלי התוספות והרשב"א. לפי בעלי התוספות שינוי הפרי בעייתי (גם אם הקדושה איננה פוקעת), מפני שהוא מותר על גוף הפרי, ואוכל את זיעתו בלבד (בדומה לניסוחו של הרמב"ם, שאסור לעשות מהאוכל משקה). ברם, לפירות שמראש מגדלים בשביל המשקה שבהם לא מתייחסים כמאכל, אלא כמשקה בפוטנציאל. לכן לימונים וכדו' אינם נחשבים משתנים בסחיטתם (גם לפי בעלי התוספות).

ברם, הוא פוסק כרשב"א, האומר שכל שימוש בפרי באופן פחות איכותי מהמקובל הוא הפסד. כל שימוש מקובל אחר – מותר.

פסילת הפירות משימושם של אנשים

במסכת שביעית (פרק ח משנה ז) מובאת מחלוקת אם מותר לבשל ירק של שביעית בשמן של תרומה. החשש הוא ש'יביאו לידי פסול'.

הברטנורא מסביר שהחשש הוא שאם התבשיל ייטמא, ייאלצו לשרפו, בגלל התרומה, וכך גורם לצורך להשמיד פירות שביעית.

המשנה ראשונה מבאר שהבעיה היא שלא כולם יכולים לאכול תרומה. ממילא יש כאן פגיעה בפוטנציאל האכילה של פירות השביעית (עבדך אמתך וגרך יהיו מנועים מאכילת הפירות הללו).

בירושלמי על משנה זו נאמר שמותר להכין כמויות קטנות של התבשיל. זה מסתדר עם שתי השיטות: לפי הברטנורא אין חשש שייטמא כאשר האכילה מיידית. לפי המשנה ראשונה קשה להצדיק איסור של פגיעה בפוטנציאל אכילה של אחרים כאשר האוכל נמצא אצלי על הצלחת!

הגרש"ז אומר את אותו היסוד על חובת ההפקר: אם לאדם יש כמות קטנה של פירות, אין צורך להפקיר את הפירות ולאחר מכן לזכות בכמות הראויה לו. הוא יכול פשוט מראש לא להפקיר, מכיוון שהוא לא פוגע בזכויותיהם של האחרים הרידב"ז אומר שאין איסור למעט אוכלים בדבר שאין מצווה לאכול.

עולה שהמשנה ראשונה אוסר לגרום לפגיעה בזכות האפשרית של אכילתם של האחרים. הברטנורא והרידב"ז אינם מקבלים את זה. לשיטתם, האיסור הוא רק לגרום לבזבז בפועל.

ביחידה זו העמקנו במצוות התורה "לאכלה". ביחידה הבאה נעסוק במצוות ההפקרה.